

OLEKSANDR HADOMSKYJ

Polacy na Krymie w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku

Abstrakt

Obecnie Krym zamieszkuje około stu dwadziestu pięciu narodów, wśród których Polacy stanowią dość niewielką grupę. Część współczesnych krymskich Polaków to potomkowie polskich uchodźców, którzy przybyli na półwysep w pierwszej połowie XX wieku. Artykuł prezentuje analizę znajdujących się w krymskich archiwach informacji dotyczących tej tematyki. Omawia historię działalności społeczno-kulturalnej polskiej społeczności w tym okresie. Opublikowane materiały mogą nie tylko zainteresować badaczy, lecz także być pomocne w odnawianiu zerwanych więzi rodzinnych, a również w rozwiązywaniu problemów napływających do Polski uchodźców, których liczba stale rośnie.

Słowa kluczowe: Krym, polscy uchodźcy, pierwsza połowa XX wieku, materiały archiwalne.

Ogromna różnorodność składu narodowościowego ludności Krymu jest dla tego miejsca bardzo istotna i charakterystyczna dla wszystkich okresów historycznych. Ulokowany na skrzyżowaniu szlaków handlowych, które łączą Europę Wschodnią i Azję Środkową z basenem Morza Śródziemnego i Czarnego, Krym stale znajdował się pod wpływem dwóch fal migracyjnych, które docierały na te tereny z północy — z kontynentu oraz z południa — przez morze. Warto też pamiętać, że współczesna ludność Krymu stanowi konglomerat, który kształtował się na przestrzeni kilku tysiącleci. Biorąc pod uwagę te czynniki, skład narodowościowy Krymu, możemy podzielić na dwie grupy: starszą, którą można nazwać tubylczą, oraz nowszą. Do pierwszej zaliczamy Tatarów Krymskich, Cyganów, Krymczaków, Karaimów, a także nieznaną liczbę Ormian i Greków (około 26,5% całej populacji). Drugą, liczniejszą grupę tworzą Rosjanie, Żydzi, Niemcy oraz Polacy (Никольский 1929: 12).

Obecnie Krym zamieszkuje około stu dwadziestu pięciu narodowości. Bardzo nieliczną grupę stanowią Polacy — przodkowie tych, którzy różnymi drogami docierali na Krym. Zgodnie z oficjalną statystyką w różnych okresach na Krymie zamieszkiwało od 3870 do 6920 osób uważających się za Polaków. Historia działalności kulturalnej i społecznej Polaków to jedna z najciekawszych kart historii tego półwyspu.

Na początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku, w związku z powstaniem niezależnego państwa ukraińskiego, doszło do wzrostu znaczenia ruchów narodowych.

Wówczas miało też miejsce polskie odrodzenie etniczne na Krymie, które znalazło swój wyraz w powstaniu polskich stowarzyszeń kulturalnych, działalności folklorystycznych zespołów artystycznych, funkcjonowaniu kół nauki języka polskiego, a także w działalności wydawniczej (Гадомский, Яблоновская 2007: 6).

Od 2003 do 2014 roku w Autonomicznej Republice Krymu działała organizacja pozarządowa Krymski Ośrodek Związku Polskich Naukowców na Ukrainie. Od 2004 roku członkowie tego stowarzyszenia wydawali „Krymsko-Polskie Zeszyty Naukowe”. W latach 2004–2011 opublikowano dziewięć tomów, w których znalazły się materiały o Polakach na Krymie.

Polacy na Krym docierali różnymi drogami. Informacje o najwcześniejszym pobycie Polaków na Krymie znajdziemy w pracach polskiego badacza Karola Górskiego, który pisał:

Panowanie polskie rozciągało się nad kolonią genueńską Kaffą na Krymie oraz jej okolice i dependencjami w latach 1462–1475. Miasto uznało zwierzchność Kazimierza Jagiellończyka i poddało się mu, a król otaczał je opieką. Padło ono pod ciosami Turków, zanim Polska mogła udzielić pomocy. [...] Misja katolicka nad Morzem Czarnym zorganizowana została przez papieża Jana XXII. W Vosporo, czyli w Kerczy, powstało ok. r. 1332 arcybiskupstwo łańskie, a biskupstwa istniały w Kaffie, Chersonesie, Bałakławie i Sebastopolis na Kaukazie. Pracowali tu franciszkanie włoscy oraz dominikanie polscy z kongregacji Braci Peregrynantów. Gdy w r. 1332 Wenecjanie otrzymali od chana Uzbeka koncesję w Azowie, czyli w Tana, dokument ten przetłumaczył na język łański Dominik Polak z zakonu kaznodziejskiego. W XV w. peregrynanci polscy mieli swe centrum w Kaffie. [...] Polska interesowała się niewątpliwie losem kolonij genueńskich nad Morzem Czarnym. [...] Czy to w kołach kupców, czy misjonarzy nawet zrodziła się myśl, by Kaffę oddać pod protekcję potężnego Kazimierza Jagiellończyka. Kazimierz pisał zresztą już w r. 1459 do Kaffy, wstawiając się za kupcem Klemensem de Cadim. Nie znamy narad w Kaffie, które poprzedziły fakt decydujący: wysłanie poselstwa do króla Kazimierza. W czerwcu 1462 do Inowrocławia przybyło poselstwo z Kaffy, zapewne w składzie biskupa miasta (Symeona?) oraz jego starosty i ofiarowało poddanie się królowi. Król Kaffę w poddaństwo przyjął, dokument wystawiono dnia 01.07.1462 roku. [...] Kaffa odpowiedziała na pismo królewskie w dn. 16.09.1462 r., poddając się pod protekcję Kazimierza. Czy jako króla polskiego czy też jako w. księcia litewskiego — sprawa ta nie jest jasno sprecyzowana. W każdym razie miasto miało teraz czterech zwierzchników: Bank św. Jerzego, chana, sułtana i króla. W tej sytuacji o konflikt i katastrofę nie było trudno. Protekcja Polski, choć daleka, była jednak efektywna. Do 1469 r. nie słyhać o zagrożeniu Kaffy, a Hadzi-Girej, dotąd wrogi miastu, zmienia teraz swój stosunek i jest mu życzliwy. (Górski 1938: 37–47)

Karol Górski zastanawiał się, dlaczego Polska Kaffy nie utrzymała i nie obroniła. I sam odpowiadał na swoje pytanie w następujący sposób:

Można przytaczać tu wiele powodów: zaabsorbowanie sprawami czeskimi i węgierskimi, sprawami bałtyckimi, brak sił na politykę zdobywczą na kilku frontach. Na to wszystko można się zgodzić. Ale są też przyczyny głębsze. Kaffa, odcięta od Polski obszarem Dzikich Pól, mogła być tylko posiadłością o charakterze kolonialnym. O żadnej ciągłości terytorialnej w XV w. nie mogło być mowy — Polska była za słaba na podbój Krymu. (Górski 1938: 51)

Ponadto zdaniem autora

zbyt wiele interesów spletało się na słabym, pozbawionym energicznego władcy Krymie, by prowizorium takie długo utrzymać się mogło, a z nim byt Kaffy jako osady niepodległej czy nawet na pół

samodzielnej. Krym nigdy nie mógł istnieć długo jako państwo samodzielne. Jest to terytorium zbyt szczupłe, by mogło wyżywić znaczniejsze zastępy obrońców, zbyt mało obronne, by długo sama ludność mogła stawić czoło najeźdźcy z północy. Perekop jest bezbronny w ostre zimy. Stąd Krym albo wchodził w skład potężnych państw, ogarniających stepy, albo przeciw stepom i państwu kontynentu znajdował oparcie u władców Morza Czarnego. I w pierwszym, i w drugim wypadku był kluczem do panowania nad tymże Morzem Czarnym. (Górski 1938: 48)

Jak wykazała przeprowadzona przeze mnie analiza dokumentów z Archiwum Państwowego w Autonomicznej Republice Krymu (dalej jako ГААРК¹), na zwiększenie polskiej populacji guberni taurydzkiej miało wpływ kilka fal migracji. Wskutek wojen rosyjsko-tureckich w drugiej połowie XVIII wieku na południu Rosji spod turecko-tatarskiej dominacji wyzwolono znaczne terytoria. Zakładano tam nowe miasta, rozwijano przedsiębiorstwa przemysłowe. Po manifeście Katarzyny II z 4 grudnia 1762 roku, który zapraszał cudzoziemców do osiedlania się w Rosji, na obszar ten mogły przybyć znaczne grupy katolików — Polaków, Niemców oraz przedstawiciele innych narodowości. Na Półwyspie Krymskim pierwsi polscy osadnicy pojawili się po manifeście rządu carskiego z 13 lutego 1798 roku (Пилунский 1990: 226). Kolejna fala polskiej migracji przypadła na lata I wojny światowej, rewolucji i wojny domowej w Rosji.

Warto przyjrzeć się jednemu z najciekawszych, z punktu widzenia kwestii polskiej, okresów w rozwoju Krymu — okresowi istnienia Krymskiej Autonomicznej Radzieckiej Republiki Socjalistycznej (Krymskiej ASRR) w latach 1921–1945 (*Крымско-польский сборник научных работ* 2007, t. 4, 6).

Podczas działań wojskowych w trakcie I wojny światowej ogromna liczba ludzi dobrowolnie lub wskutek przymusu opuściła miejsca stałego zamieszkania. Właśnie podczas I wojny światowej, jak stwierdza wieloletni pracownik Archiwum Państwowego w Autonomicznej Republice Krymu — Lubow Pawliwna Krawcowa, pojawiło się pojęcie „uchodźcy” (Кравцова 2007: 11). Wówczas Krym przyjął uchodźców z Litwy, Łotwy, Estonii oraz Polski. Znaczna część polskich uchodźców pochodziła z guberni: warszawskiej, kaliskiej, kieleckiej, lublińskiej, łomżyńskiej, połockiej, petrykowskiej, radomskiej, siedleckiej, chełmskiej, suwalskiej (z powiatu suwalskiego oraz augustowskiego), mińskiej (z powiatu pińskiego oraz nowogródzkiego), wołyńskiej (z powiatu włodzimiersko-wołyńskiego, kowelskiego, dubieńskiego, rówieńskiego, krzemienieckiego, łuckiego oraz ostrońskiego) i grodzieńskiej. Na Krymie osiedlano się przeważnie w Ałupce, Dżankoj, Eupatorii, Sewastopolu, Symferopolu oraz Jałcie. Polscy uchodźcy, przybyli w większości w 1915 roku, zatrzymali się na Krymie na prawie dziesięć lat; wielu z nich przeszło przez procedurę ponownej rejestracji opłataną w grudniu 1924 roku, składając jednocześnie pisemne zobowiązanie powrotu w wyznaczonym terminie do ojczyzny (Кравцова 2007: 11). W miejscach zamiesz-

¹ Wykaz skrótów używanych w pracy znajduje się na końcu tekstu. Dla przejrzystości wywodu wszystkie nazwy archiwów, stowarzyszeń i organizacji podaję w tłumaczeniu na język polski, z kolei w przypisach podaję nazwy rosyjskie i/lub ukraińskie, obowiązujące w danym okresie. Wielowyrzawowe nazwy rosyjskie i/lub ukraińskie podaję w polskim przekładzie, ograniczając się do kilku wyrazów.

kania uchodźców powstawały filie Stowarzyszenia „Dom Polski”, które zajmowały się problemami rodaków. Z kolei w Symferopolu rezydował polski konsul.

Do połowy 1915 roku problem uchodźców zyskał na aktualności — ich liczba w imperium sięgnęła kilku milionów. Na poziomie rządowym zadanie opieki nad uchodźcami powierzono ministerstwu spraw wewnętrznych, gubernatorom, instytucjom miejskim i urzędowi ziemskiem. Wszechrosyjski Związek Ziemstw² oraz Wszechrosyjski Związek Miast³ połączyły się i utworzyły jeden organ — Wszechrosyjski Związek Ziemstw i Miast⁴. W sierpniu 1915 roku powstał również Symferopolski Miejski Komitet Pomocy Uchodźcom⁵. Na jego czele stanął prezydent tego miasta — Wasilij Aleksandrowicz Iwanow. Na początku października 1915 roku komitet ten otrzymał zawiadomienie o skierowaniu do Symferopola przez Jekaterynosław kolejnych 2250 uchodźców. Dla przybywających ludzi obok dworca zorganizowano jadłodajnię, natomiast w schronisku — pralnię. W Symferopolu uchodźcami zajmował się Komitet Polski⁶, któremu powierzono poszukiwanie mieszkań z podstawowymi udogodnieniami dla tak zwanych kulturalnych uchodźców (to znaczy osób wykształconych) oraz dystrybucję racji żywnościowych wśród Polaków.

Do 22 października 1915 roku pod opieką Symferopolskiego Miejskiego Komitetu Pomocy Uchodźcom znajdowało się 600 Polaków. Tadeusz Jasiński, członek Komitetu Polskiego, poinformował Symferopolski Miejski Komitet Pomocy Uchodźcom o gotowości Komitetu Polskiego do podjęcia się wszystkich zadań związanych z opieką nad polskimi uchodźcami pod warunkiem zapewnienia organizacji pomieszczenia i środków na utrzymanie kancelarii. Ponadto w 1918 roku w sądzie okręgowym w Symferopolu zostało zarejestrowane Polskie Stowarzyszenie Dobroczynne w Eupatorii⁷, które do swoich zadań zaliczało utrzymanie Domu Polskiego, kościoła, biblioteki, szkoły, ośrodka sanatoryjno-leczniczego oraz okazywanie pomocy materialnej niezamożnym rodakom.

15 stycznia 1919 roku do Krymskiego Rządu Krajowego z oficjalnym pismem zwrócił się Chrystian Rakowski, przewodniczący Towarzystwa Pomocy Biednym Rodzinom Polaków⁸, prosząc o wsparcie finansowe dla niezamożnych rodzin Po-

² Ros. Всероссийский земский союз lub pełna nazwa: Всероссийский земский союз помощи больным и раненым воинам, состоящий под покровительством Ея Императорского Высочества Великой Княгини Елизаветы Федоровны.

³ Ros. Всероссийский союз городов.

⁴ Ros. Главный по снабжению армии комитет Всероссийских земского и городского союзов. Od nazwy utworzono akronim Земгор (Ziemgor).

⁵ Pełna nazwa w języku rosyjskim brzmi: Симферопольский городской комитет помощи беженцам Симферопольской городской управы (ГААРК, ф. 1496 оп. 1, д. 17; оп. 2, д. 16).

⁶ Pełna nazwa w języku rosyjskim brzmi: Польский комитет по оказанию помощи жертвам войны в Москве.

⁷ Ros. Евпаторийское польское благотворительное общество.

⁸ Pełna nazwa w języku rosyjskim brzmi: Общество вспомоществования бедным семействам поляков, участвующих в войне и бедствующему польскому населению, пострадавшему от военных действий.

laków biorących udział w wojnie oraz polskiej ludności, która ucierpiała wskutek działań wojskowych⁹. Oto fragment archiwalnego listu:

Do ojczyzny nie zdążyło wyjechać Polaków — 270 (w tym dzieci); spośród nich 105 mieszkań w Koszarach Litewskich, 26 — w ośrodku Banku Dońskiego, a pozostałych 39 — w wolnych mieszkaniach. Latem prawie wszyscy zarabiali na swoje utrzymanie, zimą zarobki zmniejszyły się i te osoby biedują. Nie dysponujemy środkami, które moglibyśmy przeznaczyć na pomoc dla nich, dlatego zwracam się do rządu z prośbą o znalezienie środków dla potrzebujących polskich uchodźców aż do chwili ich wyjazdu do ojczyzny. (ГААРК, ф. Р-999, д. 87, л. 18)¹⁰

Sprawę udzielenia pomocy uchodźcom Symferopolski Zarząd Miejski zamknął 20 lutego 1919 roku decyzją, aby zawiadomić uchodźców, „że wydawanie racji żywnościowych zostaje ostatecznie wstrzymane” (ГААРК, ф. 63, оп. 2, д. 292, л. 12).

W latach 1917–1920 Półwysep Krymski stał się areną zaciętych walk, a władza na tym terenie przechodziła z rąk do rąk. Zdecydowały o tym między innymi następujące wydarzenia: powstanie Republiki Taurydy w składzie Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej; zajęcie Krymu przez armię niemiecką i utworzenie Rządu Krymskiego z generałem Maciejem Sulkiewiczem na czele; wyparcie Niemców przez wojska angielsko-francuskie i utworzenie nowego rządu z Solomonem Krymem na czele. W maju 1919 roku na półwyspie została ustanowiona władza radziecka, a jego terytorium ogłoszono Krymską Socjalistyczną Republiką Radziecką, która po upływie miesiąca została zlikwidowana przez armię Antona Denikina.

W marcu 1920 roku Antona Denikina zastąpił generał Piotr Wrangel, który ogłosił się Rządcą i Głównodowodzącym Sił Zbrojnych Południa Rosji¹¹ z pełnią władzy wojskowej i cywilnej. Stosunki tych rządów z uchodźcami to temat interesujący, lecz w niewystarczającym stopniu rozpoznany (Кравцова 2007: 11). Generał Wrangel wspominał:

Na Krymie zgromadziła się ogromna ilość wojsk tyłowych, części zarządów, ogromna liczba uchodźców. Przestraszeni, zagubieni, nie wiedząc, kogo się mają słuchać, powodowali chaotyczny bezład. (Врангель 1992: 502)

W listopadzie 1920 roku Wrangel pod naciskiem Armii Czerwonej opuścił Krym. Na półwyspie została ustanowiona władza radziecka. Krymski Komitet Rewolucyjny zlecił zatem powiatowym Komitetom Rewolucyjnym¹² przeprowadzenie rejestracji cudzoziemców w styczniu–lutym 1921 roku. Jak wynika z dokumentów, polscy obywatele niejednokrotnie przechodzili przez procedurę ponownej rejestracji. Po zaprzestaniu w listopadzie 1921 roku działalności komitetów rewolucyjnych cudzoziemcy zostali przekazaniu pod nadzór miejscowych organów władzy radzieckiej pod kontrolą NKWD Krymskiej ASRR.

⁹ Oddział tego towarzystwa znajdował się w Symferopolu przy ul. Łazarewskiej 6.

¹⁰ Jeśli nie podano inaczej, tłum. O.H.

¹¹ Ros. Правитель и Главнокомандующий вооруженными силами на Юге России.

¹² Ros. Крымский обком партии.

W ogniu wojny domowej, która ogarnęła półwysep, problemy uchodźców znalazły się na dalszym planie. Przetrzywały jednak dokumenty, które zostały odnalezione w Archiwum Państwowym Autonomicznej Republiki Krymu po prawie 90 latach od opisywanych wydarzeń. Wśród nich zachowały się dokumenty Komitetu Wykonawczego Jałtańskiej Powiatowej Rady Deputowanych Pracujących (ГAAPK, ф. P-2058), spośród których została wyodrębniona grupa spraw dotyczących optantów na rzecz obywatelstwa polskiego (Кравцова 2007: 11). W archiwalnym opisie nr 5 Komitetu Wykonawczego Jałtańskiej Rady Powiatowej do Wydziału ds. Cudzoziemców znalazło się 60 takich spraw.

Na podstawie analizy akt osobowych polskich optantów zarejestrowanych w Jałcie sporządzono 167 kart. Karty zawierają punkty ankiety, którą uchodźcy wypełniali przy składaniu podania o polskie obywatelstwo. Karty osobowe były wypełniane nie tylko na podstawie ankiet, dane biograficzne uzupełniano także, opierając się na informacjach zaczerpniętych z innych dokumentów, które zachowały się w aktach osobowych: zapisów metrykalnych o dacie urodzin, ślubu, uchodźczych legitymacji, wyciągów z ksiąg wieczystych itp. (Кравцова 2007: 11–15).

W ГAAPK zachowało się również obwieszczenie z dnia 28 listopada 1921 roku, w którym informowano, że 15 grudnia 1921 roku z Symferopola wyruszy wagon z polskimi uchodźcami. Przy tym zaliczono do nich także uchodźców z Eupatorii.

Do chwili skierowania do ojczyzny repatrianci musieli przestrzegać następujących zasad:

1. mieć zaświadczenie o szczepieniach przeciw cholercie, tyfusowi, ospie;
2. mieć przy sobie zaświadczenie o pełnym rozliczeniu z miejsca służby;
3. przejść przez łaźnię, okazać odpowiednie zaświadczenie od jej kierownika;
4. złożyć podanie do Krymskiego Komitetu Wykonawczego z wyszczególnieniem wywożonego majątku¹³.

Proklamowanie 18 października 1921 roku Krymskiej Autonomicznej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej oznaczało rozpoczęcie nowego etapu w dziejach narodów Krymu. Konstytucja nowo powstałej republiki deklarowała:

Na Krymie, który zawsze był drastycznym przykładem kolonizatorskiej polityki rządu carskiego, a potem rządów jego następców, generała Denikina i Wrangla, polityki nastawionej na opresję na rzecz klas rządzących narodu panującego i tłumienia rozwoju gospodarczego i kulturalnego innych narodowości, spośród których najliczniejszą na Krymie jest tatarska, wraz z ustanowieniem władzy Rad ludu pracującego położono temu kres. Do haniebnej polityki caryzmu — systematycznego ciemnienia słabszych, rozniecanie konfliktów między narodami, obłudę, kłamstwa i prowokacji prowadzących do podsycania wrogości, podważania wzajemnego zaufania i utrwalania niewolnictwa zapóźnionych w rozwoju narodowości — od dziś nie ma powrotu. Od tej chwili zastępuje ją wolny, równy oraz ściśle związek grup narodowych ludu pracującego Krymu. (Горбуннов 1990: 257)

¹³ Lista rzeczy, które wolno było wywozić, znajduje się w zbiorach Komitetu Wykonawczego Jałtańskiej Rady Powiatowej. Zachowało się też odpowiednie obwieszczenie (ГAAPK ф. 1826, оп. 1, д. 4, л. 14).

Jako dowód na prawdziwość tych deklaracji w składzie Krymskiego Komitetu Obwodowego Partii¹⁴ przez dłuższy czas funkcjonowały sekcje narodowe. Za oświatę i rozwój kulturalny dziesięciu grup mniejszości narodowych odpowiadała Rada ds. Edukacji Mniejszości Narodowych¹⁵.

Polacy dbali o zachowanie swojego języka, kultury, tradycji. W tym celu w Symferopolu powstało Stowarzyszenie „Dom Polski”, co potwierdza postanowienie Sądu Okręgowego w Symferopolu II Wydział Cywilny z 28 czerwca 1917 roku¹⁶ (Гадомский 2004: 175).

Polacy, którzy rezydowali przeważnie w miastach, stanowili wykształconą część mieszkańców Krymu. O poziomie oświaty polskiej ludności Krymu można wnioskować na podstawie Pierwszego Powszechnego Spisu Ludności w Imperium Rosyjskim. Zgodnie z danymi tego spisu wśród narodów, które zamieszkiwały te tereny, Polacy pod względem wykształcenia zajmowali piąte miejsce (51,44%) po Estończykach (73,81%), Niemcach (68,36%), Żydach (64,94%) oraz Czechach (63,97%) oraz pierwsze miejsce pod względem wykształcenia ponadpodstawowego (Тройницкий 1904: 94).

W latach 1921–1922 na Krymie funkcjonowały dwie szkoły — w Sewastopolu oraz Symferopolu, w których odbywała się nauka w języku polskim. Pod koniec roku szkolnego 1922/1923 ze względu na brak środków Kuratorium Okręgu Sewastopolskiego¹⁷ postanowiło zamknąć szkołę. Rodzice uczniów, chcąc zapobiec zamknięciu placówki, założyli, funkcjonujące do listopada 1923 roku, stowarzyszenie kulturalno-edukacyjne. Sewastopolskie stowarzyszenie nawiązało następnie stosunki z Symferopolskim Stowarzyszeniem Polaków (Гадомский 2004: 175). W 1924 roku przedstawiciele sewastopolskiego stowarzyszenia zapoznali się ze stanem polskiej szkoły w Symferopolu, która funkcjonowała przy kościele, oraz biblioteki kościoła (ponad 3000 książek w języku polskim później weszło do zbiorów Krymskiej Biblioteki Centralnej; obecnie część tych publikacji znajduje się w symferopolskiej bibliotece „Tawryka” — Gadomski 2004: 157–167). Stowarzyszenie Polaków w Sewastopolu prowadziło aktywną działalność. W listopadzie 1924 roku przy Stowarzyszeniu został utworzony jedyny na Półwyspie Krymskim polski klub — była tam czynna biblioteka i czytelnia, zorganizowano kółko teatralne, prenumerowano gazety i kupowano książki w języku polskim. Brak środków oraz inne problemy doprowadziły do zaprzestania działalności Stowarzyszenia na początku lat trzydziestych (Гадомский 2004: 175–176).

¹⁴ Ros. Крымский обком партии.

¹⁵ Ros. Совет по делам просвещения национальных меньшинств, akronim: Совнацмен (Sownacmen).

¹⁶ Siedziba prawna stowarzyszenia: biuro symferopolskiego notariusza Dmitrija Pawłowicza Berezińskiego, ul. Dworiańska 5/18, budynek F.F. Schneidera. Legalność organizacji potwierdza Zaświadczenie nr 3384 z Państwowego Archiwum przy Radzie Ministrów Autonomicznej Republiki Krymu (ГА СМ АРК 3384).

¹⁷ Ros. Севастопольский окружной отдел образования.

W każdym dużym mieście: Jałcie, Teodozji, Sewastopolu, Eupatorii, oraz we wszystkich dużych wsiach Krymu do lat dwudziestych XX wieku funkcjonowały także kościoły rzymskokatolickie, do których uczęszczali Polacy, Niemcy, Łotysze, Litwini, Czesi, Francuzi, Włosi i Ormianie. Wśród wyznawców katolicyzmu byli również Rosjanie, Ukraińcy i Grecy. Polacy zamieszkiwali głównie w ośrodkach miejskich. Kolejne kościoły zostały zbudowane w Symferopolu, Sewastopolu, Perekopie, Kerczu, Teodozji oraz Jałcie. Mimo że do tych świątyń uczęszczali przedstawiciele różnych narodowości, miejscowa ludność nazywała je „polskimi”.

Od połowy XIX wieku krymskie parafie katolickie podlegały diecezji tyraspolskiej. W Imperium Rosyjskim na początku XX wieku istniało dwanaście diecezji rzymskokatolickich. Siedem z nich funkcjonowało na terenie Królestwa Polskiego: warszawska, augustowska, kaliska, kielecka, lublińska, płocka i sandomierska. Na pozostałych terenach Imperium Rosyjskiego świątynie rzymskokatolickie znajdowały się pod zarządem następujących diecezji: mohylewskiej (Sankt Petersburg), wileńskiej (Wilno), łucko-żytomierskiej, telszańskiej (Telsze, Litwa) i tyraspolskiej (Saratow).

W Archiwum Państwowym miasta Sewastopola zachowały się akta sprawy (ГАС, ф. 79, оп. 1, д. 576), w której znajdują się dokumenty dotyczące kościoła rzymskokatolickiego i działalności wspólnoty religijnej „dwudziestu” przy tym kościele¹⁸ oraz jego likwidacji. W aktach tych znajduje się zaświadczenie oraz wyciąg z protokołu:

Karta 25: Treść zaświadczenia:

Wydane przez spółkę państwową „Rudmetaltorg”, Oddział w Dniepropietrowsku, Agencję Krymską w Sewastopolu sprzątacze kościoła Usowej Ewie Iwanownie potwierdza, że 14 lipca Agencja Metali zdjęła i konfiskowała dzwon z Kościoła (14 lipca 1933 Podpis: Wierieszczagin). (ГАС, ф.79, оп.1, д. 576, л. 25)

Karta 77:

Wyciąg z protokołu nr 18/37 z posiedzenia prezydium Centralnego Komitetu Wykonawczego Krymskiej ASRR z dn. 26.12.1936 r.

1. WYŚLUCHANO:

W kwestii likwidacji kościoła rzymskokatolickiego w Sewastopolu.

2. UCHWALONO:

Ze względu na to, że pomimo wielokrotnych propozycji ze strony Rady Miejskiej Sewastopola skierowanych do członków starej dwudziestki rzymskokatolickiej wspólnoty religijnej, by uzupełnić skład dwudziestki o nowych członków zamiast osób, którzy ją opuścili z różnych powodów, do chwili obecnej skład dwudziestki nie jest pełny.

3. WYŚLUCHANO:

Że kościół rzymskokatolicki nie funkcjonuje od początku 1936 roku kalendarzowego.

4. UCHWALONO:

Budynek kościoła w związku z brakiem remontu od wielu lat przestaje nadawać się do eksploatacji, a starzy członkowie dwudziestki, których pozostało 14 osób, sami oświadczyli, że nie są w stanie wywiązać się z zobowiązań wynikających z umowy ze względu na niewielką ilość uczęszczających do kościoła i braku środków materialnych, postanawia się kościół rzymskokatolicki w Sewastopolu — zlikwidować.

¹⁸ Kościół znajdował się w Sewastopolu na placu Komuny, ul. Schmidta — obecnie pl. Uszakowa.

Budynek kościoła przekazać pod zarząd Rady Miejskiej Sewastopola w charakterze instytucji kulturalno-edukacyjnej.

Przewodniczący CKW Krymskiej ASRR I. Tarchan

Sekretarz CKW Krymskiej ASRR D. Spekr. (ГАС, ф.79, оп. 1, д. 576, л. 77)

Aktualnie w pomieszczeniach kościoła w Sewastopolu znajduje się kino „Družba”. Obecnie, gdy kościoły się zwraca wspólnotom religijnym, dokumentacja archiwalna pomaga w odzyskiwaniu praw do utraconych nieruchomości.

Materiały przywołane w niniejszym artykule obejmują tylko niektóre fakty z życia Polaków w Krymskiej ASRR, ale są to fakty znaczące i wiele mówiące o polskiej społeczności. Za pojedynczymi życiorysami kryją się setki podobnych historii, a za nimi — historyczne konfiguracje pobytu Polaków na przedwojennym Krymie. W zasobach krymskich archiwów znajduje się jeszcze wiele nieopublikowanych dokumentów dotyczących krymskich Polaków. Mają one dużą wartość dokumentacyjną. Uważam, że informacje biograficzne oraz faksymile dokumentów osobistych opublikowane w tomach „Krymsko-Polskich Zeszytów Naukowych”, zaprezentowanych w pracy, mogą zainteresować nie tylko historyków. Opublikowane w nich ankiety nazwisk, imion, miejsc urodzin, adresy zamieszkania, zdjęcia rodzinne oraz inne dane mogą być także pomocne w odnawianiu zerwanych więzi rodzinnych.

Przełożyły Iryna Procyk i Anna Ursulenko

Wykaz skrótów

ГА СМ АРК — ros. Государственный архив при Совете министров Автономной Республики Крым; ukr. Державний архів при Раді Міністрів Автономної Республіки Крим; pol. Państwowe Archiwum przy Radzie Ministrów Autonomicznej Republiki Krymu.

ГААРК — ros. Государственный архив в Автономной Республике Крым (ГААРК); ukr. Державний архів в Автономній Республіці Крим (ДААРК); pol. Państwowe Archiwum w Autonomicznej Republice Krymu.

ГАС — ros. Государственный Архив города Севастополя; ukr. Державний архів міста Севастополя; pol. Państwowe Archiwum Miasta Sewastopola.

Bibliografia

Gadomski A. (2004): *Szkolnictwo polskie na Krymie*, [w:] *Polacy na Krymie*, red. E. Walewandr, Lublin, s. 157–167.

Górski K. (1938): *Polskie posiadłości na Krymie*, „Sprawy Morskie i Kolonialne” 5, nr 4, s. 37–38.

Врангель П.Н. (1992): *Воспоминания. Южный фронт (ноябрь 1916–ноябрь 1920)*, Москва.

Гадомский А.К. (2004): *Поляки в крымском диалоге культур*, [w:] *Крымско-польский сборник научных работ. Крымско-польские зeszuty naukowe. Кримсько-польський збірник наукових праць*, red. А.К. Гадомский, t. 1, Симферополь, s. 171–176.

- Гадомский А.К., Яблоновская Н.В. (2007): *От редколлегии*, [w:] *Крымско-польский сборник научных работ. Krymsko-polskie zeszyty naukowe. Кримсько-польський збірник наукових праць*, red. А.К. Гадомский, т. 6, Симферополь, s. 6–9.
- Горбунов Ю.И. (1990): *Крымская АССР (1921–1945)*, wyd. 3, Симферополь-Таврия.
- Коньков П.В. (2007): *Поляки в Таврической губернии (по материалам архива Таврического Дворянского депутатского собрания)*, [w:] *Крымско-польский сборник научных работ. Krymsko-polskie zeszyty naukowe. Кримсько-польський збірник наукових праць*, т. 4, red. А.К. Гадомский, Симферополь, s. 30–45.
- Кравцова Л.П. (2007): *Поляки в Крымской АССР (1921–1945)*, [w:] *Крымско-польский сборник научных работ. Krymsko-polskie zeszyty naukowe. Кримсько-польський збірник наукових праць*, т. 6, red. А.К. Гадомский, Симферополь, s. 111–162.
- Кравцова Л.П. (2008): *Польские беженцы в городе Симферополе и в Феодосийском уезде (1915–1921)*, [w:] *Крымско-польский сборник научных работ. Krymsko-polskie zeszyty naukowe. Кримсько-польський збірник наукових праць*, т. 7, red. А.К. Гадомский Симферополь, s. 129–199.
- Кравцова Л.П. (2011): *Страницы истории римско-католической церкви в Крыму. По архивным материалам*, [w:] *Крымско-польский сборник научных работ. Krymsko-polskie zeszyty naukowe. Кримсько-польський збірник наукових праць*, т. 9, red. А.К. Гадомский, И.Г. Соколова, Симферополь, s. 15–62.
- Крымско-польский сборник научных работ. Krymsko-polskie zeszyty naukowe. Кримсько-польський збірник наукових праць* (2004): т. 1, red. А.К. Гадомский, Симферополь.
- Крымско-польский сборник научных работ. Krymsko-polskie zeszyty naukowe. Кримсько-польський збірник наукових праць* (2007): т. 4, 6, red. А.К. Гадомский, Симферополь.
- Крымско-польский сборник научных работ. Krymsko-polskie zeszyty naukowe. Кримсько-польський збірник наукових праць* (2008): т. 7, red. А.К. Гадомский, Симферополь.
- Крымско-польский сборник научных работ. Krymsko-polskie zeszyty naukowe. Кримсько-польський збірник наукових праць* (2011): т. 9, red. А.К. Гадомский, И.Г. Соколова, Симферополь.
- Никольский П.А. (1929): *Население Крыма*, Симферополь.
- Тройницкий М.А. (1904): *Первая всеобщая перепись населения Российской империи*, т. 41. Таврическая губерния, Санкт-Петербург.
- Памятная книжка Таврической губернии* (1916): red. Г.Н. Чесноков, Симферополь.
- Пилунский Л.П. (1990): *Какова судьба польского населения Крыма?*, Симферополь.

Materiały archiwalne

- ГА СМ АРК 3384, Statut Stowarzyszenia „Dom Polski” w Symferopolu, nr sprawy 3384.
- ГА СМ АРК, оп. 1, 2, д. 10 975.
- ГА СМ АРК, ф. 142.
- ГА СМ АРК, ф. 26, оп. 1, д. 8653.
- ГА СМ АРК, ф. 27, оп. 1, д. 20, 33, 34, 74, 77.
- ГА СМ АРК 3384 от 30.08.2000 г.
- ГААРК, ф. 27, оп. 13, т.1, т. 2; оп. 16.
- ГААРК, ф. 63, оп. 1, л. 1163; оп. 2, д. 292, л. 12.
- ГААРК, ф. 1496 оп. 1, д. 17, оп 2, д. 16.
- ГААРК, ф. 660, оп. 1., д. 1, л. 76–79.
- ГААРК, ф. Р-709, оп. 1, д. 381, л. 250.
- ГААРК, ф. Р-999, оп. 1, д. 87, л. 18, 37, 72, 85.
- ГААРК, ф. Р-1025.
- ГААРК, ф. 1826, оп. 1, д. 4, л. 14.
- ГААРК, ф. Р-2058, оп. 1, д. 8, л. 11.
- ГАС, ф. 79, оп.1, д. 576, л. 25, 77.

Poles in Crimea in the twenties and thirties of the 20th century

Summary

During the last few years Europe is heading the problem of refugees. Nowadays there are 125 ethnicities in Crimea. Poles constitute one of these groups, and it is not the smallest one. A part of the contemporary community of Crimean Poles are the descendants of Polish refugees, who came to the peninsula in the first half of the 20th century. The present article is based on an analysis of the data from Crimean archives referring to the given topic. Published materials may arise the interest of not only historians but can be also useful for people willing to re-establish family ties, as well as in the process of solving problems connected with the refugees, whose number in the contemporary world is still getting higher.

Keywords: Crimea, Polish refugees, the first half of the 20th century, archival materials.